

उच्च बाँध बनेमा नेपालले धेरै कुरा गुमाउनेछ

रतन भण्डारी

संयोजक, जल तथा ऊर्जाउपभोक्ता महासङ्घ, नेपाल

ratanji@gmail.com

नेपालमा सप्तकोशी उच्चबाँध निर्माणका लागि भारतीय पक्षले यतिबेला तीव्रता दिएको छ, के भन्नु हुन्छ ?

यस विषयमा प्रवेश गर्नुअघि नेपाल-भारतबीच विगतमा सम्पन्न सन्धिसम्झौताको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाईकेलाउनु यहाँ सान्दर्भिक होला । नेपालको समग्र जलसम्पदामाथिको भारतीय बक्रदृष्टि र हस्तक्षेपकारी भूमिकाको इतिहास पुरानो छ । सन् १९२० मा चन्द्रशम्शेरका पालामा सम्पन्न शारदा व्यारेजसम्बन्धी पत्राचार सन्धिदेखि लिएर १९५४ (१९६६ मा संशोधित) को कोशी सम्झौता, १९५९ (१९६४ संशोधित) को गण्डक सम्झौता, १९९१ को टनकपुर तथा १९९६ को महाकाली सन्धि हुँदै २००८ मा भारतीय सरकारी ऊर्जाकम्पनी सतलजसँग सम्पन्न अरुण ३ सम्झौतासम्मको यात्राक्रममा भारतले हाम्रा नदीहरूमा सैद्धान्तिक र व्यावहारिकरूपमा आफ्नो अग्राधिकार कायम गर्नखोजेको छ । पश्चिमसेती, माथिल्लोकर्णाली, बुढीगण्डकी आयोजनाहरूका हकमा ती आयोजनाको पानीमाथि अग्राधिकार र सस्तो बिजुलीको लाभ आफूलाईजाने गरी पर्दापछाडिको भूमिका खेल्नहेको छ । भारतले यी सबै विवादास्पद सन्धिसम्झौता नेपालमा सङ्क्रमणकालीन राजनीतिक अस्थिरता भएको मौकामा फत्ते गरेको छ । पछिल्लोपटक भारतले हातपारेको पञ्चेश्वर र यतिबेलाको सप्तकोशी उच्चबाँधको प्रसङ्ग पनि त्यसैको निरन्तरता हो ।

सप्तकोशी उच्चबाँधसम्बन्धी सम्झौता कसरी, कहिले भएको हो र यतिबेला के हुँदैछ ?

कोशी उच्चबाँधको भारतीय परिकल्पना ५० वर्षपुरानो भए पनि आयोजना बारे नेपालसँग सहमति सन् १९९७ मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाको भारत भ्रमणका बेला भएको हो । त्यसपछि Nepal-India Joint Team of Expert (JTE) को बैठकमा तत्कालीन जल तथा शक्ति आयोग सचिवालय (हाल जल तथा ऊर्जाआयोग सचिवालय) का कार्यकारी निर्देशक आनन्दबहादुर थापाले ९ जनवरी १९९७ का दिन यस आयोजनासम्बन्धी माइन्टमा हस्ताक्षर गरे । तर नेपाललाईडुबाएर विहारलाईजोगाउने भन्दै यस आयोजनाको स्थानीयदेखि राष्ट्रियस्तरसम्म चर्कोविरोध भएपछि भारतले त्यसबीचमा आयोजनाको खुलेर अध्ययन गर्न सकेन । तर यतिबेला भने नेपालमा विद्यमान राजनीतिक तरलताको फाइदा उठाउँदै भारतले डीपीआरको काम थालेको छ । हिजोका दिनहरूमा कोशी, गण्डक, टनकपुर र सप्तकोशी उच्चबाँध (महाकालीबाहेक) को विरोध गरी नथाक्ने नेकपा (एमाले) ले नै अहिलेको सरकारको नेतृत्व गरिरहेको अवस्थामा सप्तकोशी उच्चबाँध अघि बढ्नुले थप रहस्य जन्माएको छ ।

सप्तकोशी उच्चबाँध निर्माणगर्दा नेपाली जनतालाईके घाटा हुन्छ त ?

वर्षामा विहारको बाढीनियन्त्रण गरेर हिउँदमा भारतको सुख्खाक्षेत्रमा सिँचाइ तथा खानेपानी आपूर्तिगर्नेर उत्पादित बिजुली पनि भारत नै जाने आयोजना भएकोले यसबाट नेपाली जनताले पाउने केही पनि छैन । बरु आयोजनाका कारण विश्वको सर्वाधिक गहिरो अरुण उपत्यकासहित, तमोर, सुनकोशी उपत्यकाहरूको अस्तित्व समाप्त हुनेछ । त्यहाँ अवस्थित ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक, साँस्कृतिक धरोहरहरू नष्ट हुनेछन् । त्यस क्षेत्रको जैविक विविधता पूर्णतः सङ्कटमा पर्नेछ । १९५ वर्गकि.मि. ठूलो जलासयले ओखलढुङ्गा, सिन्धुली, खोटाङ, भोजपुर, सङ्खुवासभा, धनकुटा, तेह्रथुम, पाँचथर, सुनसरी र उदयपुर जिल्लाका सयौँ गाउँबस्तीका १ लाख बढी मानिसहरूलाईविस्थापित गर्नेछ । ती विस्थापितहरू विकास शरणार्थीका रूपमा परिणत हुनेछन् । तराईमा पुनर्स्थापित गराउँदा उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक

जीवनमा नकारात्मक असर पर्नेछ । नदी किनाराका बेसीटार, उर्वरभूमि, पानीघट्ट, पुलपुलेसा सबै डुवानमा परेपछि डाँडातिर बस्ने बासिन्दाहरूले अर्को सास्ती भोग्नुपर्नेछ । भारतसँग विगतको जलस्रोत विकासमा सहकार्यर भारतभित्रै ठूला बाँध निर्माणको अनुभव हेर्दा सप्तकोशी विस्थापितले नचिताएको सास्ती भोग्नुपर्नेछ । ५० वर्षअघिको कोशी आयोजनाका विस्थापितहरूले अहिलेपनि क्षतिपूर्तिनपाएको, शारदा बाँध निर्माणमा प्रयोग भएको ३६६७ एकड भूभागको सट्टाभर्नाभारतले अहिलेसम्म नदिएको, भारतभित्रै नर्मदा, सरदारसरोवर, टिहरी, सुवनसरी, तिपाइमुखजस्ता ठूला बाँध विस्थापितहरूले क्षतिपूर्तिनपाई सङ्घर्षचलिरहेको पृष्ठभूमिमा भोलिका दिनमा सप्तकोशी विस्थापितहरूको हालत के हुने हो सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

नेपालको पानीमाथि भारतले नियन्त्रण कायम गर्नखोज्नुको उसको भित्री उद्देश्य चाहिँ के हुन सक्छ ?

अबको केही वर्षपछि जनसङ्ख्याका आधारमा भारतले चीनलाई उछिन्दैछ र त्यसको प्रत्यक्ष चाप त्यहाँको प्राकृतिक स्रोत खासगरी पानीमा पर्दैछ । त्यसैले बढ्दो जनसङ्ख्यालाई ध्यानमा राख्दै भारतले खाद्यान्न उत्पादनका लागि सिँचाइ र खानेपानी आपूर्तिको लागि भनेर बृहत 'नदी जडान योजना (Inter Linking of Rivers Project -ILRP)' अघि सारेको छ । ५६०० अर्बभारू. लगानी रहने यस आयोजनामा भारतले नेपालका मेची, कोशी, गण्डक, कर्णाली र महाकालीलाई जोड्ने एकतर्फीखाका कोरेको छ । यस योजनाअनुसार मेची, कोशी, गण्डक, कर्णालीको पानी मध्य तथा दक्षिण भारत र महाकालीको पानी दिल्लीको खानेपानी आपूर्तिसँगै पश्चिम राजस्थान लैजाने भनेको छ । आयोजनाको मुख्य अङ्ग ब्रम्हपुत्रलाई माथिल्लोतटीय राष्ट्र चीनले नै डाइभर्सन गर्ने भनेपछि भने भारत यतिबेला रन्थनिएको छ । यो खबरसँगै भारतको ध्यान अझ बढी नेपालका नदीनालातिर केन्द्रित बनेको छ । योजना पूरा गर्न भारतले नेपालमा ३० वटा ठूला जलासय आयोजना निर्माणका लागि नेपाललाई उक्साइरहेको छ । बिजुली किन्ने निहुँमा ती आयोजनामा वर्षायामको पानी जम्मा गरी सुख्खामा दक्षिण तथा पश्चिम भारतको सुख्खाग्रस्त क्षेत्रमा लैजाने योजना भारतको छ । पञ्चेश्वर, पश्चिमसेती, कर्णालीचिसापानी, बूढीगण्डकी, सप्तकोशी यसै योजनाको प्रमुख अङ्ग बनाएको छ । सन् १९९६ डिसेम्बर १२ मा भारत-बङ्गलादेशबीच फरक्का सम्झौता भएपछि तत्कालीन भारतीय जलस्रोतमन्त्रीले फरक्काका कारण विहारमा हुने पानी कटौतीलाई कोशीमा उच्चबाँध निर्माण गरिने छ भन्नु र २००८ सेप्टेम्बर १२ का दिन बीबीसी नेपाली सेवासँगको कुराकानीमा तत्कालीन भारतीय जलस्रोतमन्त्री सैफउद्दिन सोजले नेपालको पानीमाथि भारतीय स्वार्थभनेको पहिलो बाढीनियन्त्रण, दोस्रो सिँचाइ र यसैक्रममा बिजुली पनि निस्के त्यो बोनस हुने भने बाट भारतको नेपालको जलस्रोतलाई हेर्ने दृष्टिकोण के हो भन्ने कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । यी कुराहरूले भारत नेपालबाट बिजुली नभई पानी चाहन्छ, भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ । अर्कोतिर गङ्गा बेसिनमा १३ प्रतिशत क्षेत्र ओगट्ने नेपालका नदीहरूले वर्षायाममा ४७ र हिउँदमा ७५ प्रतिशत पानीको योगदान छ । जहाँ आगामी २५/३० वर्षभित्र गङ्गा बेसिनमै पानीको हाहाकार हुन गइरहेको अवस्थामा भारत हाम्रा नदीहरूको पानी दीर्घकालीन रूपमा योजनाबद्ध ढङ्गले हत्याउन चाहन्छ । अहिलेसम्म पनि भारतले अन्तर्राष्ट्रिय नदीहरूको पानी उपयोगसम्बन्धी 'कन्भेन्सन अन दि ल अफ नन्नेभिगेसनल युजेज अफ इन्टरन्याशनल वाटरकोर्सेज, १९९७' मा हस्ताक्षर नगर्नुको कारण यही पनि हो ।

यहाँहरू जस्ता अभियानकारीहरू नेपालमा निर्माण हुन लागेका वा भइरहेका कुनै पनि ठूलो परियोजनाको विरोध गर्नु हुन्छ किन ?

ठूला आयोजनाहरूको विरोध भन्दा पनि वैकल्पिक दृष्टिकोणको कुरा हो । हाम्रा नीतिनिर्माता र शासकवर्गहरूले विदेशी लगानीमा ठूला बाँध बनाएर भारतमा बिजुली बेच्दै धनी हुने सपना देखेको धेरै भइसक्यो । भारत निर्देशित यस्तो दरिद्र चिन्तनबाट नेपालको जलस्रोतको विकास होइन विनासमात्र हुन्छ भन्ने हाम्रो भनाई हो । त्यसैले ठूला बाँध सबै नराम्रै हुन्छन भन्न नसकिएला, सानाजति सबै राम्रा पनि नहोलान्तर वैदेशिक लगानीमा उनीहरूकै सर्तस्वार्थमा, देशै डुबायर भएपनि ठूला आयोजना बनाइनुपर्छ भन्ने नीतिको चाहिँ हामी विरोधी नै हौं । यदि नेपालको आफ्नो आवश्यकता, लगानी र उपभोगसहित तटीय अधिकारको सुनिश्चिततासहित भारत जाने अतिरिक्त पानीको मूल्य कायम गरी आफ्नै लागि ठूलै

आयोजना बनायो भने त्यसमा कसैको आपत्ति नहोला । तर सार्वभौमिकतालाईघरौटी राखेर, विदेशी तथा भारतीय स्वार्थर सर्तमा, सबै लाभ सीमा कटाउने गरी कुनै योजना अघि सारिन्छन् भने त्यस्को विरोध त हुन्छ नै । जहाँसम्म सप्तकोशी उच्चबाँधको सवाल छ २६९ मिटर अग्लो यो बाँध एकदमै कमजोर भू-धरातल प्रस्तावित छ । प्रसिद्ध जर्मन माटेवरोलोजिष्ट अल्फ्रेड वइगनरका अनुसार २०० मिलियन वर्षअघि टेथिससागर रहेको अहिलेको हाम्रोदेशमा भारतीय र युरासिया प्लेट जोडिन पुग्दा लगभग ६५ मिलियन वर्षअघि (अपर इओसन पिरियड) मात्र हिमालय पर्वत जन्मेको र लगभग २५ मिलियन वर्षअघि (मिडिल मिओसन पिरियड) चुरेपर्वत अस्तित्वमा आएकोले यो क्षेत्र निकै कमजोर भू-धरातल मानिन्छ र यस क्षेत्रमा यति अग्लो बाँध बाध्नु भनेको निकै जोखिमपूर्णकाम हुने भएकोले यो बाँध बाँध्नु भनै खतरा हुन्छ भन्ने हो । वि.सं. २०४५ मा कोशी नजिकै धरानमा आएको भूकम्पले यस कुराको पुष्टि गरेको छ । यस क्षेत्रको भूकम्पीय संवेदनशिलतालाईध्यानमा राख्दै अहिलेको चतरानहरको बाँधमाथिको डाँडोमा बृटिश-इन्डिया कम्पनी सरकारले अति शक्तिशाली भूकम्पमापक यन्त्र (सिस्मोग्राफ) जडान गरेको थियो । तर कोशी सम्भौताका नाममा भारतले उक्त सिस्मोग्राफ रातारात चोरेर सिक्किम पुऱ्याएको छ । उक्त सिस्मोग्राफ भवन अहिले भूतबड्गलामा परिणत छ । अर्कोकुरा ह्वाङ्गो-हो पछि संसारकै दोस्रो बढी बालुवा ओसार्नेकोशीले उक्तबाँध ३०/३५ वर्षमै पुर्नैअनुमान गरिएको छ । यदि अरबौँअरब लगानीमा लाखौँ मानिसलाईविस्थापित गर्दैनिर्माण गरेको बाँध ३० वर्षमै पुर्िए त्यसपछिको विकल्प चाहिँ के हुने त ? त्यसैले भारतीय स्वार्थजेलिएका यस्ता जोखिमपूर्णउच्चबाँधहरू आर्थिक, भौतिकरूपमा नेपाललाईबुबाएर कुनै पनि हालतमा अघि बढाइनु हुन्न ।

नेपालमा पानी धेरै भएर पनि अन्धकारमा बस्नु पर्नेबाध्यता छ यस्तो अवस्थामा यी परियोजनाहरूको निर्माणले नेपाललाईफाइदै पुग्थ्यो भन्ने तर्कगर्नेहरु पनि छनूनि, होइन र ?

हो, यदि हाम्रो आवश्यकता र प्राथमिकताका आयोजना भएको भए, हाम्रै पुँजीमा हाम्रै लागि भएको भए फाइदा पनि पुग्थ्यो होला । तर यहाँ ठीक उल्टो छ । प्रस्तावित ठूलासाना सबै आयोजना लगानी, लाभ, नाफा र उपभोगका दृष्टिले विदेशमुखी भएर नै बहुमत नेपाली जनता अहिलेसम्म विद्युत सेवा उपभोगबाट बञ्चित छन्। अर्कोकुरा नेपालमा पानी धेरै भएर अन्धकारमा बस्नुपर्नेबाध्यता नभईशासकवर्ग र नीतिनिर्माताहरूले अघि सारेका विदेशी तथा विश्वबैङ्क एडीबी, मुद्राकोष जस्ता दाता निर्देशित गलत नीति, परनिर्भरतावादी चिन्तन एवंदासमनोवृत्ति कारण नेपाली जनताले अन्धकारमा बस्नुपरेको हो । ओलाडचुङगोलादेखि कुतियाकवर र कालापानीदेखि केचनाकलनभित्र बसोबास गर्नेप्रत्येक नेपालीको घरदैलोमा कसरी बिजुली पुऱ्याउने ? औद्योगिकीकरणको विकास कसरी गर्ने ? दीर्घकालीन रोजगारीको अवशर कसरी सिर्जना गर्ने ? उत्पादित तयारी वस्तु विश्वबजारमा कसरी पुऱ्याउने ? त्यसका आधारमा आफ्नो अर्थतन्त्र कसरी सुदृढ पार्नेभन्ने नीति अवलम्बन नगरी हाम्रा नीतिनिर्माता, योजनाकारहरूले खाली भारतको औद्योगिकीकरण र विद्युतमागलाईध्यानमा राखी योजना तर्जुमा गर्छन् । हामी कहाँ जलविद्युत आयोजना प्रस्ताव गरिदा भारतलाईयति बिजुली चाहिएकोले यी आयोजना अघि बढाउने भन्नेबाट शुरु हुन्छ न कि हुम्लामा बिजुली पुऱ्याउने भनेर, न त लोडसेडिङको अन्त्य या आफ्नो औद्योगिकीकरण गर्नेभनेर नै । नेपाललाईआन्तरिक खपत, औद्योगिकीकरण आदिका निम्ति आगामी १०, २०, ५०, १०० वर्षमा कति बिजुली चाहिन्छ, हामीसँग न कुनै ठोस योजना छ न त नीति नै । खाली भारतलाई सन् २०२५ सम्म भारतलाई १ लाख मेगावाट बिजुली चाहिएको छ, विहारलाईआउने दश वर्षमा १० हजार मेगावाट बिजुलीको खाँचो छ, त्यसैले नेपालले ठूलाबाँध बनाउनु जरुरी छ भन्दै हाम्रा योजनाकारहरू खुलेयाम बोल्दै हिडेको देखिन्छन् । यसबाट हाम्रा नीतिनिर्माताहरूलाईनेपाली जनताको भन्दा पनि विहारी जनताको चिन्ता बढी छ भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ । आज माथिल्लोतामाकोशी र चमेलियाबाहेक कुनै पनि आयोजना हाम्रो आन्तरिक खपतका लागि अघि सारिएका छैनन्। प्रस्तावित पञ्चेश्वर, पश्चिमसेती, चैनपुरसेती, माथिल्लोकर्णाली, बुढीगण्डकी, माथिल्लोमर्स्याङ्दी, तल्लोतामाकोशी, अरुण ३, सप्तकोशी, बलेफी, लिखुलगायतका सबै आयोजना विदेशमुखी छन्।

त्यसो भए सप्तकोशी उच्चबाँध बनाइने हुन्न भन्न खोज्नु भएको हो ?

एकदमै हो । दोस्रो कुरा बनाउने नबनाउने भन्दा पनि किन र कस्का लागि बनाउने भन्ने प्रश्न हो । आफ्ना लाखौं नागरिकलाईबिचल्लीमा पार्दैविहारलाईबचाउन र भारतलाईहाम्रो नदीमा हक स्थापित गर्नहामीले किन त्यत्रो महात्याग गर्ने ? जबकि पञ्चेश्वर फुल्काइसकेपछि भारत यतिबेला त्यहाँ चुप छ । जहाँ महाकाली सन्धिअनुसार सन्धि लागु भएको मितिले ६ महिनाभित्र डीपीआर र आठ वर्षभित्र आयोजना पूरा गर्नेभनिएको पञ्चेश्वरको आज सन्धि सम्पन्न भएको १५ वर्षबितिसक्दा पनि डीपीआरसम्म तयार छैन । अर्कोतिर कोशी सम्भौतामा माथिल्लोतटीय अधिकार नेपालसँग सुरक्षित रहकोले भारत सप्तकोशी उच्चबाँधमार्फत कोशी नदीजलाधारमा अधिकार जमाउन चाहेकोले उ यतिबेला पञ्चेश्वर छाडी सप्तकोशीको डौडमा छ । अर्कोतिर नेपाललाईगम्भीर, व्यापक र दीर्घकालीन असर पार्नेयति ठूलो आयोजना र स्रोतको बाँडफाँड भारतसँग हुने भएपनि यस आयोजनालाईवर्तमान संविधानको धारा १५६ अनुसार व्यवस्थापिका संसदको दुईतिहाइ बहुमतबाट पारित गराउने काम भएको छैन । भारतसँगको कोशी, गण्डक तथा महाकालीमा हामी ठगिएको तितो अनुभव हुँदाहुँदै सप्तकोशीमा फेरी सहमत हुनु आफ्नै खुट्टामा बन्चरोले हान्नु हो । त्यसैले यो बेला भनेको साँच्चिकै राष्ट्रप्रेमी नागरिक चिन्ने र आफूलाईराष्ट्रवादी ठान्ने राजनीतिक दलहरूको नाडी छाम्ने बेला पनि हो ।

उसो भए नेपालमा जल तथा ऊर्जा स्रोतको परिचालन कसरी गर्न सकिन्छ त ?

सर्वप्रथम स्थानीयवासिन्दा, सरोकारवाला, जलस्रोतविद, विज्ञविशेषज्ञ, अभियानकारी सबैसँग रचनात्मक संवाद चलाईजलस्रोत विकाससम्बन्धी दीर्घकालीन एवंस्वदेशमुखी ठोस राष्ट्रिय नीति तय गरिनुपर्दछ । ठूलासाना जस्तासुकै आयोजना भएपनि लगानी, लाभ, स्वामित्व तथा उपभोगका दृष्टिले पहिलो अग्राधिकार स्थानीयवासी र नेपाली जनतामा निहित गरिनुपर्दछ । ती आयोजनाहरूमा स्वदेशी पुँजी, सीप, र प्रविधिलाईउच्चप्राथमिकता दिइनुपर्दछ । उत्पादित बिजुलीमाथि स्थानीयवासी र नेपाली जनताको अग्राधिकार कायम गरिनुपर्दछ । महँगो पेट्रोलियम पर्दाथको विकल्पको रूपमा विद्युतशक्तिलाईउपयोगमा ल्याइनुपर्दछ । बिजुली निर्यात नगरी औद्योगिकीकरण विस्तार गरी त्यसबाट उत्पादित सामान विश्वबजारमा निर्यात गरिनुपर्दछ । यतिगर्दापनि बिजुली उर्वेछ भनेमात्र निर्यात गर्नेनीति लिनुपर्दछ । जल र विद्युत फरक कुरा भएकाले जलविद्युतलाईएउटै आँखाले हेरिनुहुन्न । ऊर्जाका थुप्रै विकल्प भएको र पानी निर्विकल्प स्रोत भएकोले जलस्रोतसम्बन्धी गरिने कुनै पनि निर्णयमा संवेदनशील भएर निर्णय लिइनुपर्दछ । विगतका कोशी, गण्डक तथा महाकालीका अनुभवहरूलाईआत्मसात गर्दै सार्वभौमिकता एवंराष्ट्रिय अखण्डतामा आँच पुग्ने गरी कुनैपनि आयोजना अघि बढाइनुहुन्न । कुनैपनि आयोजना अघि सार्दाविश्व बाँध आयोगले अघि सारेका मापदण्ड तथा निर्देशिकाहरूलाईअनिवार्यरूपमा पालना गरिनुपर्दछ । भारतले ठग्यो, कोशी-गण्डक तथा महाकाली खायो, कर्णालीमा पस्दैछ भन्नु भन्दा पनि त्यो स्थिति आउनुको कारण र भावी दिनमा त्यस्तो परिस्थिति आउन नदिन पूर्व सतर्कता अपनाउनुपर्दछ । जसका लागि आन्तरिक तयारी र प्रयाप्त गृहकार्यखाँचो हुन्छ । विगतमा भारतसँग भएका शारदा, कोशी, गण्डक, टनकपुर, महाकाली सन्धिसम्भौता र आयोजनाहरूको समीक्षा हुनु जरुरी छ । स्थानीयवासिन्दादेखि लिएर विज्ञविशेषज्ञ, अभियानकारीहरूको रायसुझाव लिनु र उनीहरूलाईनिर्णयप्रक्रियामा सहभागी गराइनुपर्दछ । नेपालले आफ्नै सीप र पुँजीबाट सम्भव आयोजनाहरू, आफ्नो प्राथकतामा परेका सुनकोशी-कमला, भेरी-बबई, कन्काईजस्ता बहुउद्देश्यीय आयोजना अघि बढाउँदै कृषिमा 'हरितक्रान्ति' ल्याउनु जरुरी छ, नकि भएको कृषि भूमि र देशै डुवाउने सप्तकोशी, पञ्चेश्वरजस्ता विनासकारी आयोजना होइन ! अनिमात्र सम्भव होला स्वदेशमुखी जलस्रोतको विकास !!

साभार: नयाँ कोशी मासिक, वर्ष २, अंक ३, पूर्णांक २५, २०६७ असार १५ - साउन १५